

Kuolanlapin vokatiivimuodoista.

Turjanlapissa käytetään sukulaisten nimistä GENETZIN sanakirjan mukaan mm. seuraavantapaisia amplifikatiivisia eli sävyltään kunnioittavia puhuttelumuotoja: *āka* l. *āka* 'mummo!' < *āhka* 'isoäiti'; *āja* 'isoisäl', vrt. *ājjeg* 'isoisä'; *āčča* 'isäl', vrt. *jiečče* 'isä'; *ānna* 'äiti!', vrt. *jienne* 'äiti'; *jeaga* 'setäl' < *jiekke* 'setä, joka on isää vanhempi'; *čāza* 'setäl' < *čiecce* 'isän nuorempi veli'; *sieza* 'tätäl' < *sīsse* 'isän sisar t. äidin vanhempi sisar'; *mōda* 'tätäl' < *māitte* 'tätäl: äidin nuorempi sisar'; *oāna* 'käläl' < *vioāne* 'vanhemman veljen vaimo'. Mainituissa esimerkeissä on toisessa tavussa heleä *a* (joka voi kuolanlapissa edustaa aikaisempaa *o*:takin) sekä sanansisäisessä konsonantistossa heikko aste.

Erityisiä vokatiivimuotoja tavataan kildininlapissakin. Niinpä Šonguin murteesta on allekirjoittaneella seuraavia merkintöjä: *gdtša* 'isäl' < *čvtš* 'isä'; *jeānna* 'äiti!' < *jienn* (esim. sadussa keisarinpoika sanoo: *gdtša i jeānna, mon bolšę em vuāi kūršęd* 'isä ja äiti, minä en voi enää kauempaa kestää'); *siessa* 'tätäl' < *sīsę*; *muāda* 'tätäl' (= äidin sisar) < *māpt*; *veāla* 'veikko!' < *veāl* 'veli'; *vuābna* 'sisko!' < *vuābęn* 'sisar'. Näissä muodoissa on, samoin kuin Turjassa, toisessa tavussa heleä *a*, mutta ne olennaisesti eroavat turjalaisista siinä suhteessa, että niiden — nim.

kaksitavuisista vartaloista johtuvien muotojen — vartalokonsonantistossa vallitsee vahva aste.

Useimmat lapin sukulaistermeistä ovat kaksitavuisia *e*-vartaloita (2. tavun *e* < v-ksm. *a*, *ä*). Esim. T *m̄itte*, Kld. *m̄uṗt* (< *m̄uṗte*) sanojen ja vastaavien puhuttelumuotojen T *miōda*, Kld. *muōda* keskinäiset äännesuhteet voivat ensimmältä herättää vaikutelman, että viimeksimainittujen 2. tavun *a* olisi erityinen vokatiivisuffiksi, jolla vartalovokaali olisi korvattu. Eräänlaisena rinnakkaistapauksena saattavat tulla mieleen mordvan ja tšeremissin vokatiivit, kuten mord. *paḷaj!*, *paḷakaj!* < *paḷa* 'ältere schwester', tšerL *ä-ti!*, I *aṭšq.ṗ!* 'vater!', lieber vater!, väterchen! < *ä-tä*, *aṭšq.* 'vater'. Volgalaisten kielten vokatiivimuodot ovat tietävästi myöhäisiä, turkkilaisten naapurikielten vaikutukseen perustuvia. Lähempi tarkastelu paljastaa kuitenkin, että olisi aivan aiheetonta ruveta selittämään kuolanlapin *a*:ta suffiksiksi tai vaikkapa interjektiksi, joka olisi sulautunut vartaloon jossakin norjanlapin tavalliseen *ač'če ai!* 'isä hoi!' huudahdustyyppiin rinnastettavassa sanaparissa.

Siitä, millä tavoin *turjanlappalaisiin* puhuttelusanoihin on johdettu, antavat selvän viittauksen niistä käytetyt illatiivimuodot, joista Genetz mainitsee esimerkkeinä *ājjaṅi* < *ājja*, *āč'ni* < *āč'a* ja *ānnaṅi* < *ānna*. Niiden *-ni* loppua on joskus arveltu joksikin latiivisuffiksiksi. Muodot ovat itse asiassa *deminutiivisia* illatiiveja, vrt. esim. (Gen.) *koadaṅi* < *koadaṗ* 'pikku kota, kotanen', *olm̄iṅi* < *olm̄iṗ* 'ihminen'. Samaa deminutiivista tyyppiä edustavat myös seuraavat muodostukset, joiden yhteydessä deminutiivisuffiksi tuntuu varsin oudostuttavalta: *Son j̄ičč maṅiṗ kišce-be a l a ṅ i*, *a ajges komali livte-bealla* 'Er selbst ging zur Reisigseite (»havupuoliselle«), aber der Grossvater legte sich schlafen auf die Bretterseite' (Genetz 240₂₃; huom. *bealaṅi* ~ *bealla*, siis deminutiivinen ja tavallinen illatiivi peräkkäin), *Källazaj vāṅčeli niṗtis v ā r a ṅ e* 'Der Alte ging zu seinen Töchtern zu Gaste' (ibid. 242₁₀; muoto *vāraṅa* 'vieraisiin, zu Gaste' on mainittu s. 156 s.v. *vārra*). Kuolanlappalaisissa murteissa on vokaalien välinen **-n̄iž-* > **-niṗ-* > *n̄* (*n̄*) painottoman tavun jäljessä (vrt. FUF XXVII, alam. s. 160—61), joten esim. *pealaṅi*, *vāraṅe* palautuvat äännelaillisesti muotoihin **pealaṅbže*, **vāraṅbže* ja vastaavat tarkoin norjanlapin deminutiivisia illatiiveja *belažiṅi*, *fāružiṅi*. Turjan amplifikatiiviset puhuttelusanat ovat näin ollen epäilemättä muodostuneet siten, että *sananvartalo on abstrahoitu deminutiivijohdannaisesta*. Täten saa selityksensä niiden heikkoasteisuus (deminutiivisuffiksin *n̄* on sulkenut toisen tavun) sekä toisen tavun heleä *a* (*e*-vartaloisissa sanoissa on *a* sanan sisällä säilynyt, jos — kuten deminutiiveissa — 3. tavussa on ollut alkup. suppea vokaali).

Alkuperäisessä asussaan turjanlapin vokatiivimuodot ovat varmaan sisältäneet paitsi deminutiivisuffiksia myös yks. 1. persoonan omistusliitteen. Siis esim. *mīōda* < **mīōdanīm* < **muōdanōžīm* 'tätiseni'. Sanoissa, jotka eivät sukulaisnimitysten tavoin esiinny tuhkatieheään jokapäiväisessä puheessa, tämä vanha vokatiivityyppi onkin säilynyt, esim. *kōz ton, č a l m a ní i m, vi,likik?* 'Wohin hast du dich begeben, mein Augapfel (»silmäseni»)?' (Genetz 239₈), *mon à g k a ŋ e m sīrrr^d vižaga^m* 'minä lähdän leikkimään, akkaseni' (T. I. ITKONEN KKS 292₁₄). Tämä tällainen puhuteltutapa on varsin yleinen muuallakin lapissa. Muutama esimerkki lähimmäistä murteista valaiskoon asiaa. Ko *te liž p à r ž a m vūāžōsāp kūōlkkām* 'Onpa, poikaseni, kolautettu päähäsi' (KKS 147₄); I *tāst k à l g u ð ž a m mašlōtt'uvvim, kuo illā pitt'im* 'siitä, eukkoseni, menetin muistini, kun tuskin voitin' (KOSKIMIES—I TKONEN Inarinlappalaista kansantietoutta 7₃); N (Varanger) *Gosā vul'gik, n i e i d ā š ā m?* 'Hvor skal du hen, kjære datter?' (QVIGSTAD Lappiske eventyr og sagn I 24₁₅), (Salangen) *Rakkis a č č a č a m, go mon vas leddjīm čāže viež' žame, de li da gaska vas bæssan ja mannan geinos* 'Kjære far, da jeg igjen gikk og hentet vann, var han imens atter sloppet og var gått sin vei' (ibid., II 44₅), (Storfjord) *Ale, a k k o ž a m, mana dokko!* 'Gå ikke dit, bestemor!' (ibid. IV 128₁₅), (Lyngen) *ā H č ā ž q n rōāðe-tie^Hke* 'Mein lieber Vater, komm hierher' (LAGERCANTZ LW s.v. *āHčie*, n menomainen esimerkki omistusliitteisen deminutiivin käytöstä vokatiivina).

Kahta turjanlapin vokatiivimuodostusta on tarkasteltava erikseen, nim. sanoja *āčča* 'isä!' ja *ānna* 'äiti!'. Murteessa muuten käytännössä olevien isää ja äitiä merkitsevien sanojen perusteella odottaisi muotoja **jeača* ja **jeanna*. Puhuttelusanojen äänneasua koskeva probleemi voidaan ilmeisesti pelkistää vain *āčča* muotoon kohdistuvaksi, sillä näyttää jokseenkin selvältä, että *ānna* < **jeanna* on juuri *āčča* sanan analogiaa; molemmat nimityksethän esiintyvät alituisesti toistensa yhteydessä (»isä ja äiti!»). Ensiksi on ajateltavissa, että tällaiset vanhempien puhuttelumuodot ovat alkuaan lastenkielessä syntyneitä, hyväilysanoihin kuuluvia väännännäisiä, jotka eivät paljoakaan piittaa äännelaeista (huom. myös säännötön *ā* pro *ea* sanassa *čāza* 'setä!'). Edelleen on kiinnitettävä huomiota siihen mahdollisuuteen, että vanhemmista käytettyjen puhuttelusanojen äänneasuun ovat vaikuttaneet isovanhempien nimitykset *ājja* ja *ākka*. Täten voisi selittyä myös *āčča* sanan geminaatta-affrikaatta. Kolmas mahdollisuus on se, että *āčča* ei johtuisikaan *jiečče* sanasta, vaan edustaisi aivan eri sanaa resp. eri kantalappalaista sanavarianttia. Lapissa esiintyy kolme eri sanatyyppiä merkitsemässä 'isää', nim. *ač'če* (melkein yksinomainen länsilappalaisessa ryhmässä), **ačče* (parissa länsilappiin

kuuluvassa merilappalaisessa murteessa, ks. SUSA III 96, sekä itälapissa Kildinin murretta lukuunottamatta) ja **áčče* (kildininlapissa). On vaikea uskoa, että kaikki nämä, toisistaan osaksi hyvinkin suuresti eroavat tyytit olisivat lappalaisella pohjalla tapahtuneen differentioitumisen tulosta. Paljon todennäköisempää on, että lapissa on ainakin kaksi etymologisesti erillistä sanaa. *Ačče* tyyppille löytyy äännevastineita obin-ugrilaisista kielistä sekä samojedista (ks. TOIVONEN Affr. 136), ja Kildinin **áčče* puolestaan vastaa tarkoin sm. *isä* sanaa. (Olisiko **áčče* tyyppi kehittynyt tästä sillä tavoin, että $\acute{a} > \acute{a}$ perustuisi *æd'ne* 'äiti' sanan vaikutukseen?) Jos olettaisimme, että turjanlapissa olisi **áčče* tyyppin rinnalla tavattu myös *ačče*, olisi vokatiivimuoto *áčča* moitteettomasti johdettavissa juuri viimeksimainitusta. Tätä selitysmahdollisuutta tukenee se seikka, että turjanlapissa ja Genetzin mukaan myös niinkin kaukana kuin koltan Nuortijärven murteessa esiintyy *áčča* sanan yhteyteen kuuluva nimitys (T) *áčča_v*, (Nrt.) *ahčev* '(isoisän) lapsenlapsi'. Omituinen on *áčča_v* sanan merkitys. Yleensä lapsenlapsista käytetyt nimitykset ovat lapissa isovanhempia merkitsevien sanojen johdannaisia, esim. lpN *ag'gjob*, Kld. *ājjev* < N *ag'gja*, Kld. *ājja*, *ājje* 'isoisä', N *ak'kob*, T *āhka_v* < N *ak'ko*, T *āhka* 'isoäiti'. Mikäli siis *ačče* sana on aikoinaan ollut tuttu venäjänlapissakin, se nähtävästi on voinut merkitä sekä isää että isoisää. Tässä horjuvuudessa kuvastuisi kai lähinnä tuon väistymään joutuneen sanan kamppailu merkitysfunktiosta voittajina selviytyneitä *ječče* 'isä' ja *ājje* 'isoisä' sanoja vastaan.

Vihdoin mainittakoon sellaiset kolmitavuisista vartaloista johdetut turjalaiset vokatiivimuodot kuin *jeni* 'eno!' < *jeanaj* g. *jienni* 'eno' ja *viörpi* 'sisko!' < *viörpen* 'sisar'. Nämä ovat aivan säännöttömiä tyypistymiä, edellisessä mm. on analoginen heikko aste.

Kildininlapin puhuttelus sanat ovat nekin palautettavissa yks. 1. persoonan omistusliitteellä varustettuihin muotoihin; turjanlappalaiseen vokatiiviin verrattuna on ero siinä, että näissä ei ole ollut deminutiivisuffiksia. Siten esim. *gvtša* ja *jeanna* ovat peräisin muodoista **gvtšam* 'isäni!', **jeannam* 'äitini!', joissa heleän *a*:n esiintyminen 2. tavussa on äännelaillista. Sellaisessakin vokatiivissa kuin *veŋla* 'veikko!' tumman *a*:n asemesta esiintyvä heleä *a* on odotuksenmukainen lähdeittäessä asusta **veŋlam*; murteessa on vartaloon kuuluva *á* yks. 1. p. poss.-suff. *n* edellä, kuten varsin useissa muissakin tapauksissa, luovuttanut paikkansa analogiselle heleälle *a*:lle. Nämä kildiniläiset vokatiivimuodot voidaan käsittää joko Turjan puhuttelusanojen kaltaisiksi omistusliitteisen vartalon abstrahoitumiksi tai yksinkertaisesti syntyneiksi siten, että sananloppuinen *m* on vähitellen heikentynyt ja kadonnut. Mainitunlaatuinen kehitys on näet sangen yleisesti esiintyvänä sporadisena ilmiönä murteelle (samoin kuin

turjanlapillekin) ominainen, esim. *mēnam* ~ *mēna^m* ~ *mēna* 'menen'. Puhuttelumutojen kannalta mielenkiintoisena esimerkkinä, jossa on todettu possessiivisuffiksiin kuuluva *m* kadon rajalle heikentyneenä, mainittakoon *māi^{dt} àlja^m tunne βi^{dt}a?* 'mitä, äijäni, tarvitset?' (KKS 266₅). Vokatiivin edustajat saattavat lauseessa välistä esiintyä muutenkin kuin puhutteluissa, esim. (Songui) *jeanna poadt māst* 'äiti tulee takaisin', *muadt poadt tāj^m meije* 'täti tulee tänään meille' (mutta esim. *māksan jienⁿ (mū^{dt}) poadt* 'Maksimim äiti (täti) tulee'). Että tällä tavoin absoluuttisesti käytetyt muodot todellisuudessa kuuluvat possessiiviseen deklinaatioon, käy ilmi siitäkkin, että *abtša* 'isä' sanan illatiivi- ja lokatiivimuodoiksi kielenopas ilmoitti *abtšsan* 'isälle n i', *āžsan* 'isältä n i'. Tämän kirjoittaja on eri lapin murteiden parissa työskennellessään usein pannut merkille, että absoluuttisen deklinaation mukaisten muotojen esiinsaaminen sukulaisuusnimistä voi olla hankalaa. Monikaan kielenpuhuja ei ilman muuta käsitä, että voidaan puhua äidistä ylimalkaan, määrittelemättä kenen äidistä on kysymys, ja niinpä esim. toteamus »äiti tulee» on hänen tajunnassaan samaa merkitsevä kuin »äitini tulee». Tällainen ajattelutapa on välittömässä yhteydessä siihen jokapäiväisen kielenkäytön ilmiöön, että sukulaisten nimistä esiintyy enimmäkseen omistusliitteisiä muotoja, mikä on lapissa epäilemättä ikivanha suomalais-ugrilainen piirre, vit. FUF XXIX 237.

Turjanlappalaisten vokatiivimuotojen yhteydessä mainittiin eri murteista esimerkkejä yks. 1. p. omistusliitteellä varustetun yks. nominatiivin käytöstä tässä merkitystehtävässä. Tarvinnee tuskin lisätä, että Kildinin puhuttelusanoja vastaava vokatiivi on vielä yleisempi kuin deminutiivinen; kaikista lapin murteista voisi esittää runsaasti tähän kuuluvaa aineistoa. Mielenkiintoisena seikkana huomattakoon, että monissa murteissa yks. 1. p. poss.-suff.:lla varustettu nominatiivi esiintyykin ainoastaan vokatiivisessa käytännössä. Näin on laita norjanlapissa, esim. *us¹tebām!* 'min venn!', (dem.) *us¹tebāž¹žām!* 'kjære venn!' (NIELSEN Lærebok i lappisk I 118), luulajanlapissa, esim. *kulāh, ābbām!* 'hör, syster!' (WIKLUND Lærobok i lapska språket² 48) ja etelälapissa, esim. (Røros) *vijwām Peærə* 'svoger Per!' (BERGSLAND Røros-lappisk grammatikk 157, vit. LAGERCRANTZ Sprachlehre des Südlappischen 32). Lapin kielen ulkopuolellakin on — usein deminutiivinen — yks. nom., johon liittyy yks. 1. p. poss.-suff., puhuttelusanaana hyvin tavallinen. Suomesta mainittakoon vain Piispa Henrikin surmavirren tunnetut sanaparit *piltisemi pienoisemi!*, *poikaisemi nuorembami!*, joissa vokatiivinen käytäntö on säilyttänyt arkaistisen suffiksivariantin. Virossa yks. 1. p. omistusliitettä tavataan melkein yksinomaan perheenjäsenien puhuttelumudoissa, esim. *Oh minu tüttäreni!* 'o meine Tochter'; sama on laita vatjassa: *poikani!*, *mu sõbrani!* 'mein

Freund!' Vanha *m*-päätteinen suffiksi on vepsässä säilynyt vain vokatiivissa, esim. *kuukoihudem*, *kuudgiine-pähudem!* Ks. MARK Poss.-suff. 122, 57, 65, 71. Kaukaisemmista sukukielistä tyydyttäköön viittaamaan vain votjakkiiin, jolle yks. 1. p. omistusliitteellä varustetun muodon käyttö vokatiivina on erittäin tyypillistä, esim. *solen aiz vaziz : oskysko, i n m a r ä* 'sein Vater antwortete : ich glaube, Herr', ks. WIEDEMANN Grammatik der wotjakischen Sprache 40. — Jo nämäkin poiminnot riittävät osoittamaan äänne- ja muoto-opillisten seikkojen nojalla esitetyn selityksen, että kuolanlapin puhuttelumuodot johtuvat omistusliitteisistä muodoista, saavan lisävahvistusta tällaisen käytännön yleisyydestä sekä lapissa että sen sukukielissä.

Sukulaisten nimien yleisestä esiintymisestä omistusliitteisinä käynee ymmärrettäväksi se omituisuus, että tässä sanaryhmässä on lapissa harvinaisen runsaasti *a*-vartaloisia sanoja, usein odotuksenmukaisen *e*-vartalaisen variantin rinnalla. Lapin nominien *a*-vartalotyyppiä, esim. *čadna* 'kääpä', *luok^lka* 'mäki', *rak^lsa* 'ajos, rauhanen kaulassa', on kokonaisuudessaan pidettävä sekundäärisenä. Se on epäilemättä saanut alkunsa siten, että *a*-päätteinen vartalo on niistä *e*-vartaloisten sanojen absoluuttisen tai possessiivisen taivutuksen muodoista, joissa se on sanansisäisenä säilynyt, yleistetty koko paradigmaan. Tällä kertaa ovat kiinnostavia sellaiset sanat kuin *ag^lgja* 'isoisä' (~ venäjänlapissa **ag^lgje* 'äijä'); *ak^lka* 'isoäiti; vaimo' (~ venäjänlapissa **ak^lke* 'akka, eukko'); *boadnja* (~ *boadnje*) 'aviomies'; *manna* 'lapsi'; **männja* (etelä- ja kuolanlapissa; muualla *männje*) 'miniä'; *muotta* (~ venäjänlapissa **muotte*) 'äidin sisar'; *oab^lba* (~ inarin- ja koltanlapissa **oab^lbe*) 'sisar', jota välistä on yhdistetty sm. *impi* sanaan, mutta joka kaiken todennäköisyyden mukaan on kantalapissa muodostunut, lastenkielestä periytyvä hellittelymuoto monissa murteissa säilyneestä sisaren nimityksestä **oar^lben* (~ sm. *orpana*); *siessa* (~ venäjänlapissa **siesse*) 'isän sisar'. Luonnollinen lähtökohta näiden sekundääristen *a*-vartaloiden syntymiselle näyttäisi olevan juuri — mahdollisesti vokatiivina käytetty — yks. 1. p. poss.-suff.:lla varustettu nominatiivi: *ag^lgjam*, *ak^lkam* jne. Näillä etupäässä länsilapissa tavattavilla *a*-vartaloilla ei tietenkään ole mitään alkuperän yhteyttä kildiniläisen *gvtša*, *jeanna* tyyppin kanssa, mutta paralleeliluonteisen kehityksen tuloksina molemmat ryhmät saattavat vastata toisiaan varsin tarkasti. Rinnakkaistapauksen voi löytää kauempaakin, nim. mordvasta, jonka sukulaisnimistön joukossa on monia säännöttöminä pidettäviä *a*-vartaloita. RAVILA on esittänyt sen todennäköiseltä tuntuvan ajatuksen, että näissä usein vokatiivisesti käytetyissä sanoissa on vokatiivisuffiksin *a* yleistetty absoluuttiseenkin vartaloon (FUF XX 116).

Erkki Itkonen.